

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПСИХОДІАГНОСТИЧНОЇ РОБОТИ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОГО ВІДБОРУ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

УДК 159.9.072:355.23(477)

С. М. Заболотний

Реалізація завдань з надійної охорони кордонів України зумовлює необхідність комплектації персоналу Державної прикордонної служби (ДПС) особовим складом, здатним до високоефективної службової діяльності в особливих умовах підвищених фізичних і психоемоційних навантажень. Серед комплексу заходів щодо підтримання високого рівня професійної підготовки та морально-бойових якостей усіх категорій прикордонників ДПС України, у нинішніх умовах наростання на особистість військовослужбовця різноманітних деструктивних впливів, мають завдання забезпечення адекватного до особливих умов прикордонної служби початкового “вхідного” рівня професійно-психологічної придатності в процесі професійного відбору кандидатів до проходження служби в структурах ДПС України.

Необхідність ефективного вирішення такої проблематики зумовлює пошук шляхів покращання якості психологічного відбору кандидатів на основі підвищення вимог до рівня їх індивідуально-особистісних якостей, збільшення надійності психологічного прогнозу перспектив розвитку особистості в ускладнених та екстремальних умовах при виконанні службових завдань з охорони кордонів України. Така спрямованість завдань на підвищення якості кадрового складу ДПС України дозволяє виділити й сформулювати наукове завдання з модифікації вимог системи професійного відбору щодо рівня особистісно-психологічної придатності кандидатів для особливих умов військово-правоохоронної діяльності (прикордонної служби) як передумови підвищення рівня їх професійної придатності. Розв’язання даного наукового завдання дає можливість наблизитися до вирішення пов’язаного з ним практичного завдання з урахування особливостей умов військово-службової

діяльності для оптимізації психодіагностичної роботи в системі професійного відбору персоналу ДПС України.

За логікою даного завдання, мета статті полягає в аналізі розвитку стану рівня психічного здоров'я контингенту, що залучається до комплектації військово-правоохоронних структур, та обґрунтуванні шляхів критеріально-методологічної модифікації вимог професійної (професійно-психологічної) придатності при проведенні психодіагностичної роботи в ході професійно-психологічного відбору персоналу Державної прикордонної служби України.

Зважаючи на специфічність професійно-особистісних вимог до фахівця військової та правоохоронної сфер (у тому числі – прикордонної служби), на ускладненість його діяльності в особливих умовах фізичного та психоемоційного напруження при виконанні службових завдань і користуванні зброєю, на необхідність урахування травмуючого впливу на нього різноманітних несприятливих чинників в екстремальних ситуаціях під час несення служби, багатьма дослідниками військовослужбовець (оператор, прикордонник, правоохоронець) розглядається як “спеціаліст екстремального профілю” [5; 7; 23].

Екстремальні умови й особливості професійно-службової діяльності особового складу військово-правоохоронних структур визначають підвищену увагу вчених до вивчення, діагностування та прогнозування особистісних виявів розвитку різних форм акцентуацій, нервово-психічної нестійкості, невротичних і психічних реакцій та станів, що супроводжуються дезорганізацією поведінки, взаємостосунків з оточенням і зниженням ефективності службової діяльності військовослужбовця.

Як відзначають М. С. Корольчук, Л. М. Собчик та ін., у процесі професійної діяльності людини ступінь вияву особистісних розладів та рівня її напруженості залежить від показників функціональної узгодженості та характеру психічних процесів, комплексу притаманних їй індивідуально-психологічних особливостей і якостей, а також рівня її особистісної сформованості [12; 22].

Умови життя та професійної діяльності людини в сучасному суспільстві характеризуються її постійною взаємодією з різноманітним комплексом деструктивних і психотравмуючих факторів, що згубно позначаються на фізичному та психічному здоров'ї особистості, зумовлюючи розвиток порушень її психічних функцій. Під впливом несприятливих факторів на основі своєрідно-вроджених індивідуальних особливостей людини відбувається розвиток невротизації та психопатій особистості, у неї виявляються різноманітні акцентуації, наростають негативні й дезадаптаційні вияви у поведінці, фіксується розвиток граничних нервово-психічних розладів тощо.

Такі зміни, що призводять до порушень перебігу психічних функцій людини та зниження рівня розвитку її особистісних якостей, є факторами розвитку нервово-психічної нестійкості та психосоматичних захворювань, особистісних деформацій, прогресування акцентуованості рис характеру, зниження емоційної стійкості, що, у свою чергу, призводить до суттєвого погіршення показників професійної придатності фахівця [3; 9; 10; 22].

Прогресування такої сукупності особистісних розладів, особливо в ході ускладненої особливими умовами діяльності професійного виконання завдань, зумовлює розвиток аномалій у психіці людини, наголошує Б. С. Братусь [3]. Розвиток психічних аномалій та нервово-психічних порушень у людини підвищує рівень її конфліктності у міжособистісних стосунках, викликає небажані зміни в поведінці – включно до асоціальних вчинків, спричиняє зниження показників професійної придатності фахівця, що веде до погіршення або втрати ним працездатності, що особливо небезпечно в умовах екстремальної діяльності у військовій сфері [12, с. 273].

За даними фахових досліджень зарубіжних і вітчизняних науковців, на сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах посилення впливу ускладнюючих факторів професіоналізації діяльності, фіксується зростання частоти виявів особистісних, граничних та інших нервово-психічних розладів, а їх розповсюдженість у світі оцінюється показниками від 20 до 40 % населення [9; 12; 18].

Дослідження за тематикою вивчення психофізіологічних характеристик різних категорій військовослужбовців на основі системи психодіагностики; прогностичне визначення в процесі професійного відбору рівня їхньої психологічної придатності до професійно-службової діяльності в особливих (екстремальних) умовах несення служби; пошук ефективних шляхів збереження психічного здоров'я військовослужбовців та психологічного забезпечення військової та правоохоронної діяльності, у т. ч. й у системі ДПС України; підвищення надійності професійних дій особового складу тощо окреслює достатньо широке коло праць вітчизняних та зарубіжних науковців – В. О. Бодрова, Г. А. Гайдукевича, Ю. А. Галімова, Т. Г. Гудової, М. М. Дорошенка, М. С. Корольчука, В. М. Крайнюк, М. В. Макаренка, В. М. Невмержицького, О. М. Овчара, Є. М. Потапчука, І. І. Приходька, Б. А. Пухова, О. В. Тімченка та ін.

Аналіз праць даного спрямування дає нам можливість відзначити той факт, що дослідниками при проведенні аналізу результатів професійного відбору для військової та правоохоронної діяльності фіксується високий рівень особистісних нервово-психічних аномалій і розладів серед кандидатів, а при поглибленому психодіагностичному вивченні особового складу військовослужбовців (курсантів вищих військових навчальних закладів) різних силових структур відзначається підвищення динаміки їх розвитку. Такий стан справ визначає нагальну потребу в покращанні та модифікації системи психодіагностики при професійному (професійно-психологічному) відборі кандидатів до складу персоналу військових правоохоронних відомств [1; 4; 6; 9; 14, 20 та ін.].

Як відзначає Т. Г. Гудова, ще з 2004 року російськими дослідниками проблематики психологічного відбору військових спеціалістів висловлювалась серйозна стурбованість у зв'язку з тим, що на фоні зростання до 24 % серед усіх військовозобов'язаних осіб, у яких діагностовані виражені форми психічних порушень та розладів, серед кандидатів до навчання у військово-навчальних закладах за останні 5 років відбулося збільшення у 2,6 раза кількості осіб з нервово-психічною нестійкістю [6].

З точки зору загального суспільно обумовленого статусу (фізичного та психічного), особи з ознаками нервово-психічної нестійкості є функціонально здоровими людьми, яким, однак, притаманні такі певні психологічні та особистісні особливості, що в специфічних умовах військово-професійної діяльності можуть пришвидчено трансформуватися в психічні розлади.

Особи з ознаками нервово-психічної нестійкості та сформованості рис підвищеної акцентуованості становлять у цьому відношенні групу підвищеного ризику, тому своєчасне виявлення таких осіб є актуальним завданням професійного (професійно-психологічного) відбору. За даними спеціалізованих досліджень, під час військової служби такі військовослужбовці погано адаптуються до умов та вимог військового оточення, схильні до порушень дисципліни, кримінальних проступків, створення аварійних і конфліктних ситуацій, характеризуються зниженими показниками здатності до високоефективного виконання службових і бойових завдань [1; 2; 4; 13; 14; 15; 19 та ін.].

Особливо виразно це виявляється серед курсантів військово-навчальних (правоохоронних) закладів. У процесі навчання курсанти з низьким рівнем нервово-психічної стійкості мають значні утруднення в навчанні та військово-професійній адаптації, побудові взаємостосунків із товаришами по службі, у вірному сприйнятті статутних норм та вимог командирів і начальників. Дуже часто такі особи є потенційними правопорушниками, після закінчення навчання у таких молодих офіцерів на фоні підвищеного нервово-психічного напруження відзначається посилення загрози психастенічних виявів, нестатутних взаємостосунків з підлеглими та з товаришами по службі, а при виконанні в екстремальних умовах бойових завдань має місце низька ефективність їх військово-професійної діяльності з високою вірогідністю загибелі або поранення [6; 13; 20].

За даними науковців, під час збільшених психоемоційних та фізичних навантажень в особливих умовах діяльності під дією впливу стресогенних факторів, що можуть викликати розвиток психогеній різного роду, у психічній структурі особистості відбувається підсилення ендогенно обумовлених рис акцентуації характеру та їх трансформація у гіпертимно-циклоїдні та

гіпертимно-нестійкі типи з їх подальшим наростанням та трансформацією у прогностично несприятливі змішані типи акцентуацій [11; 19; 22].

Як відзначає Б. С. Братусь, суттєве загострення рис акцентуації може свідчити про прогресування аномалій особистісного розвитку та граничних форм психічних розладів, у т. ч. неврозів, патологічних форм поведінки – афективної, делінквентної, девіантної та ін., дисхроній психічного розвитку, психопатій тощо [3]. Акцентуйовані особистості в умовах збільшених навантажень характеризуються підвищеною потенційністю розвитку неврозоподібних та невротичних розладів – астенічних форм, неврастеній; диссоціативних, фобічних, депресивних та іпохондричних розладів з виявами афективності або депресивності поведінки на фоні посилення ознак агресивності, тривожності, роздратованості, нетерплячості та ін. [3; 10; 22].

Такі характеристики акцентуйованих осіб з високою достовірністю вказують на слабкі функціональні можливості їхньої центральної нервової системи внаслідок її швидкої втомлюваності та пришвидшеного виснаження, що визначає низькі показники їх професійно-психологічної придатності й в умовах фахової діяльності характеризує знижену надійність службово-функціональних дій, їх низьку стресостійкість, підвищений рівень помилок у роботі, високий рівень збудливості та нервово-психічної нестійкості, низький рівень адаптаційних можливостей [2; 6; 9; 11; 15; 16; 22; 23 та ін.].

За даними вітчизняних науковців, при дослідженні осіб віком 17–21 років з числа призовного контингенту до військової служби, курсантів вищих військових навчальних закладів та різних категорій військовослужбовців і правоохоронців, діяльність яких відбувається в особливих (екстремальних) умовах виконання службових завдань, виявлено, що у 26–31 % осіб зі складу призовників наявні різні граничні нервово-психічні розлади, 21–28 % осіб відзначаються аномаліями в міжособистісних стосунках та виявами соціально-психологічної дезадаптивності. Від 12 до 19 % досліджуваних осіб, у тому числі й із особового складу військових та правоохоронних структур, характеризуються підвищеним рівнем нервово-психічної нестійкості, 19–26 % з

них потребують поглибленого психологічного обстеження при наявності суттєвих внутрішньоособистісних дисгармоній, до 22 % з числа різних категорій військовослужбовців мають ознаки розвитку професійних деформацій [6; 7; 9; 13; 20 та ін.].

За даними дослідників, понад 40 % юнаків до 21 року визначаються слабким психічним і фізичним здоров'ям, близько 30 % з них мають різні граничні психічні відхилення [12, с. 278]. Серед різних категорій військовослужбовців до 8,7 % характеризуються виявами девіантної та делінквентної поведінки, суттєвим послабленням фахово-адаптаційної активності, а знижені показники емоційної стійкості мають до 19 % [1]. Дослідженнями серед загального масиву призовного контингенту (які старші 17 років) прихована форма акцентуацій виявлялася в 51,9 % випадків, явна форма – у 29,6 % [6]; за умови проведення суворого медичного відбору серед курсантів, за дослідженнями А. Є. Лічка, загальна кількість акцентуацій характеру (прихованих та явних) фіксувалась у межах до 33 % [10, с. 21]. За даними досліджень Т. Г. Гудової, вивчення структури психічних розладів серед курсантів, відратованих з військово-навчальних закладів Російської Федерації, свідчить, що серед них унаслідок знижених “вхідних” показників професійної психологічної придатності під впливом службових навантажень і психоемоційного напруження захворюваність психогеніями складає від 55,8 до 77,5 %, розвиток шизофреній визначається в межах 7,4–20 %, захворюваність психопатіями – від 5,2 до 28,4 %, на розвиток інших видів психічних розладів припадає до 8,4 % від числа відратованих курсантів [6].

Таким чином, можемо констатувати, що наявність такого рівня показників нервово-психічних порушень і розладів як серед осіб, на основі яких відбувається комплектація військових та правоохоронних структур, так і серед різних категорій військовослужбовців з числа їх особового складу, свідчить про необхідність підвищення ефективності професійного відбору серед кандидатів до проходження служби у військово-правоохоронних структурах (у тому числі прикордонної служби) на основі більш якісного визначення та прогнозування їх

професійної придатності засобами психодіагностики у процесі психологічного (професійно-психологічного) відбору.

Зазначимо також, що при аналізі як вітчизняних досліджень, так і проведених в Росії, що присвячені сучасному стану проблематики професійного (професійно-психологічного) відбору фахівців військово-правоохоронної сфери, відзначається загальна подібність даних щодо розповсюдженості нервово-психічних порушень та психічних розладів як серед призовного контингенту, так і серед різних категорій військовослужбовців та правоохоронців. На нашу думку, зважаючи на велику схожість суспільних і соціальних умов наших країн, це може свідчити про тотожність загальних тенденцій розвитку комплексу особистісних психологічних та психічних порушень, розладів і захворювань під впливом особливих умов діяльності як у межах суспільств, так і в таких специфічних соціально-структурних сегментах, як військово-правоохоронна сфера. Це дає можливість використовувати спільні теоретичні підходи, принципи, результати досліджень, практичні напрацювання та методологію у сфері психодіагностики при проведенні психологічного відбору військових спеціалістів і правоохоронців, у тому числі й для персоналу Державної прикордонної служби України.

Отже, загальні тенденції розвитку стану психічного здоров'я серед призовного контингенту 17–21 років як в Україні, так і в Росії, щодо суттєвого збільшення долі осіб (до 20–30 %) з різного роду психологічними і психічними відхиленнями та розладами визначають реальний рівень здоров'я кандидатів для служби у військово-правоохоронних структурах і визначають проблему з підвищення якості психодіагностики в ході професійного відбору для їх комплектації професійно придатними особами.

У такому контексті звернемо увагу на те, що за даними Міноборони Росії, з числа осіб, що вступають до військово-навчальних закладів, більше 40 % складають курсанти, які віднесені за результатами професійно-психологічного відбору до третьої категорії професійної придатності, тобто такі,

що мінімально відповідають вимогам до них і є умовно придатними до служби та навчання у військових училищах [6].

Також заслуговують підвищеної уваги дослідження психологів прикордонного відомства України, що вказують на процес збільшення кількості осіб з числа особового складу, у яких виявляються виражені порушення психологічного та психічного характеру. Незважаючи на позитивні висновки щодо визначення рівня професійно-психологічної придатності в ході “вхідного” професійного відбору осіб при комплектації персоналу ДПС України, зростає кількість офіцерів, прапорщиків і військовослужбовців за контрактом у ДПС, що потребують цілеспрямованої професійної психологічної допомоги. Динаміка кількісного збільшення таких осіб в органах ДПС України за 2005–2008 роки складає майже 22,5 %.

Зважаючи на спільність тенденцій, відзначену у вітчизняних і російських дослідженнях у галузі військової психології, можемо з високою вірогідністю вважати, що при комплектації персоналу ДПС України також достатньо високою є частка умовно-придатних осіб і саме за рахунок групи умовної придатності в більшості випадків і відбувається суттєве зростання показників особистісних психологічних та психічних відхилень серед персоналу ДПС України, зниження його службово-функціональної ефективності й надійності. Такий стан проблеми обумовлює необхідність модифікацій у комплексі професійного відбору персоналу ДПС України, що, на нашу думку, можливо забезпечити засобами психодіагностики в системі професійно-психологічного відбору на основі критеріального уточнення вимог до нормованого визначення рівня професійної придатності (непридатності).

Дослідженнями багатьох фахівців доведено, що необхідність безумовного забезпечення високоефективної діяльності військовослужбовця в особливих та екстремальних умовах несення служби суттєво підвищує вимоги до індивідуально-психологічних якостей його особистості, визначає необхідність наявності більш високого рівня розвитку професійно важливих якостей, який і визначає ступінь професійної придатності. У системі професійно-психоло-

гічного відбору кандидатів до певного виду військової (правоохоронної) діяльності відповідність необхідного рівня професійної придатності до умов службової діяльності забезпечується шляхом визначення кількох груп критеріїв психологічної професійної придатності [2; 5; 11; 12; 19 та ін.].

Аналіз базових психологічних праць з проблеми професійного відбору в питанні психологічної диференціації якостей кандидатів свідчить, що існує декілька типів класифікаційного поділу вихідного рівня професійної придатності і, відповідно, критеріальної класифікації за результатами психологічного відбору груп професійної відповідності.

Н. В. Макаренко, В. А. Пуховим та іншими дослідниками для забезпечення підвищених вимог, що висуває військова діяльність, запропонована диференціація досліджуваних осіб-кандидатів при проведенні психофізіологічного відбору військових спеціалістів на чотири класифікаційні групи за ступенем вірогідності прогнозу майбутніх успіхів у професійному навчанні та діяльності: 1) придатні в першу чергу; 2) придатні в другу чергу; 3) особи з невизначеним прогнозом професійної придатності; 4) професійно непридатні [11; 15, с. 14–15; 16, с. 11].

До першої групи кандидатів належать особи, що є безумовно або абсолютно придатними. Вони можуть успішно оволодіти обраним фахом у встановлені терміни і надалі успішно вирішувати відповідні професійні завдання. У цих осіб наявна повна відповідність психологічних властивостей вимогам професії.

Другу групу складають особи, які можуть допускати в процесі роботи за фахом незначні помилки, що не мають суттєвого впливу на ефективність військово-професійної діяльності.

Третя група – це особи з невизначеним прогнозом професійної придатності (умовно-придатні). Для їх подальшої ефективної діяльності потрібно збільшення терміну й інтенсивності підготовки, коректування програм навчання із застосуванням спеціальних тренувань підвищеного обсягу. При цьому необхідними під час професійного навчання та фахової діяльності є

проведення заходів із додаткового навчання, а також періодичні психологічні обстеження. “Призначення таких осіб на відповідні посади пов’язується з підвищеною вірогідністю їх помилкових дій і допускається при гострому дефіциті людських ресурсів” [15, с. 15].

Четверта група – це професійно непридатні особи. Вони характеризуються нездатністю опанувати дану військову спеціальність у встановлені терміни і не рекомендуються до зарахування на професійне навчання або до діяльності за даним фахом. Непридатні до даної спеціальності, ці особи можуть увійти до групи з високою профпридатністю до роботи і навчання за іншим фахом.

Згідно з класифікацією В. О. Бодрова та Б. Ф. Ломова [2; 17], для забезпечення вимог діяльності в особливих умовах (військової служби, обслуговування складних технічних систем) кандидатів пропонується, з метою визначення ступеня їх професійної відповідності, диференціювати на три групи професійної придатності: 1) абсолютно (безумовно) придатні; 2) умовно придатні; 3) професійно непридатні.

Як підкреслює Б. Ф. Ломов, наявність проміжної градації (умовно придатні) обумовлена тим, що за допомогою засобів психодіагностики в процесі професійного психологічного відбору не завжди є можливість отримати однозначний висновок стосовно професійної придатності (або непридатності) кандидата. Тому система навчання та підготовки таких осіб повинна передбачати подальший контроль і розвиток недостатньо виражених професійно важливих якостей [17, с. 354].

В. О. Бодров зазначає, що при наявності методичної можливості та можливостей збільшення часу фахового навчання, щоб компенсувати недостатньо високий рівень розвитку професійно важливих якостей за рахунок їх розвитку або компенсації засобами професійної та психологічної підготовки, у системі психологічного відбору визначаються три групи критеріїв професійної придатності, які дають можливість виділити визначені групи таким чином: “1) безумовно придатних – особи, які за своїми здібностями та рівнем розвитку професійно важливих якостей повністю відповідають вимогам

конкретної діяльності; 2) умовно придатних – особи, навчання або трудова діяльність яких будуть пов'язані з незначними помилками та похибками або вони будуть потребувати збільшення термінів навчання; 3) непридатних – особи, успішність навчання та праці яких, безумовно, не буде відповідати вимогам, які висуває професія до особистості” [2, с. 36].

Аналіз базових теоретичних підходів з психодіагностичної диференціації кандидатів за групами професійної придатності в процесі професійного відбору свідчить, що при збігу концептуальних положень стосовно визначення груп безумовної придатності та професійної непридатності існує певна класифікаційна розбіжність понять, яка в основному торкається критеріального визначення групи умовної придатності.

Якщо 3-рівнева класифікація Б. Ф. Ломова та В. О. Бодрова пов'язує групу умовної професійної придатності з незначними помилками та похибками за умови подальшого розвитку недостатньо виражених професійно важливих якостей, то це, відповідно, визначає підвищений рівень показників при градації вимог і критеріїв професійного відбору при концептуальному визначенні межі групи професійної непридатності.

Якщо ж, за підходом Н. В. Макаренка та В. А. Пухова (4-рівнева класифікація), група умовної придатності за аналогічної умови проведення заходів із додаткового навчання пов'язується з підвищеною вірогідністю помилкових дій і допускається при гострому дефіциті людських ресурсів, тоді, відповідно, це можливо при більш зниженому діагностичному рівні градації межі групи професійної придатності (непридатності), порівняно із 3-рівневою схемою.

Таким чином, спираючись на принцип динамічності критеріїв професійної придатності в процесі професійного (професійно-психологічного) відбору та на підставі аналізу базових підходів у визначенні критеріїв диференціації груп професійної відповідності, вважаємо, що з метою підвищення ефективності психологічного відбору військовослужбовців-прикордонників можливе методологічне поєднання двох класифікаційних підходів щодо концептуальності розмежування груп умовної придатності та

непридатності при релізації схеми 4-рівневої класифікації ознак професійної придатності.

Таке положення визначає можливість у цій схемі класифікації у осіб з третьої групи (умовної придатності) за рахунок певного розширення меж критеріїв професійної непридатності та наближення їх (меж) до концептуальної градації у 3-рівневій схемі придатності обумовити більш підвищені вихідні вимоги до психодіагностичних показників професійно-важливих якостей і, відповідно, до рівня професійної придатності.

На нашу думку, таке методологічне розширення меж критеріїв непридатності дасть можливість у групі умовної придатності на основі зменшеного рівня різного роду особистісних і нервово-психічних дисбалансів та відхилень у кандидатів більш вірогідно прогнозувати їх професійну придатність до діяльності в особливих умовах зі зменшеною кількістю помилок і при прогресуванні незначних порушень, що й буде визначати більш підвищений рівень їх професійної (професійно-психологічної) придатності.

Розглядаючи проблему психологічної диференціації якостей кандидатів, відзначимо також наявність і двох типів підходів при визначенні спрямованості завдань процедури психодіагностики та прогнозування професійної (професійно-психологічної) придатності – на що процедура відбору повинна бути спрямована, на який контингент вона орієнтована.

За підходу першого типу, при односторонній спрямованості відбору тільки на найбільш придатних і здібних до ускладненої діяльності осіб за рахунок устанавлення дуже високого рівня вимог до них і, відповідно, до критеріїв їх професійної придатності, умовно-придатні кандидати практично виводяться за граничну межу професійної придатності, й тому при такому варіанті відбору (виокремлення незначної кількості фахівців з великої кількості претендентів) розглядаються як професійно непридатні [2; 21].

При другому підході, коли професійна діяльність в особливих умовах висуває підвищені вимоги до кандидатів, але їх чисельність обмежена й визначається кількісними межами поданих заяв, що визначає умови набору за конкурсом,

завдання дослідження професійної придатності полягає у виявленні тих, хто з високим ступенем вірогідності виявить низький рівень професійної ефективності та надійності, тобто у визначенні групи професійної непридатності. Для забезпечення високої ефективності результатів такого варіанта спрямованості професійного відбору, вважає В. О. Бодров, необхідними є дотримання достатньо високих діагностичних критеріїв при виявленні саме потенційно непридатних осіб (можливо, навіть і за рахунок деякого зменшення загальної чисельності набору) [2, с. 40], що забезпечить більш якісну комплектацію групи умовної придатності кандидатами зі зменшеним рівнем різного роду особистісних порушень і розладів.

Зважаючи на те що поповнення складу персоналу ДПС України відбувається на контрактній основі, що дозволяє дотримуватись умов набору за конкурсом (як курсантів, так і військовослужбовців-контрактників), вважаємо, що для якісної комплектації особовим складом прикордонного відомства необхідна реалізація завдань другого типу психологічного професійного відбору, яка повинна бути сконцентрованою на ефективному психодіагностичному визначенні саме групи професійної непридатності на основі методологічного розширення меж критеріїв професійної психологічної непридатності.

Аналіз системи професійно-психологічного відбору кандидатів для проходження військової служби за контрактом у Державній прикордонній службі України та правил прийому до Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького (НАДПСУ) [8] указує на те, що керівними документами при проведенні комплексу психодіагностики в ході професійного відбору для всіх категорій кандидатів (військовослужбовці за контрактом та курсанти НАДПСУ) встановлена єдина межа професійної придатності в загальній схемі 4-рівневої класифікації груп професійної придатності, у якій третя група визначається як “обмежено придатні”, четверта група – як “непридатні”.

Таким чином, застосування загальної 4-рівневої концептуальної схеми класифікації груп придатності кандидатів у процесі професійно-психологічного відбору персоналу ДПС України виступає фактором можливості використання

в цій схемі раніше обґрунтованого нами методологічного розширення меж критеріїв професійної непридатності.

Така оптимізація психодіагностичної роботи здійснюватиметься на основі модифікаційного уточнення як величини самих критеріїв, так і зміни структурної технології психологічного професійного відбору з метою підвищення рівня його критеріальної чутливості та прогностичної валідності.

Вважаємо, що такий напрям модифікацій психодіагностичної роботи в системі професійного відбору персоналу ДПС України дає можливість підвищити ефективність професійно-психологічного відбору кандидатів шляхом більш надійного виявлення осіб із несприятливим особистісно-психологічним прогнозом успішності їх майбутньої службової діяльності та низьким рівнем професійної придатності.

Перспективним напрямом подальших досліджень є, на нашу думку, проведення психодіагностичних досліджень з практичної перевірки ефективності критеріально-методичних модифікацій та змін у структурній технології проведення професійно-психологічного відбору для різних категорій персоналу ДПС України.

Список використаної літератури

1. Бараннік, В. А. Психологічні особливості самооцінки військовослужбовців з девіантною та делінквентною поведінкою : дис. ... канд. психол. наук / В. А. Бараннік. – К., 2004. – 262 с.
2. Бодров, В. А. Психология профессиональной пригодности : учебное пособие для вузов / В. А. Бодров. – М. : ПЕР СЭ, 2001. – 511 с.
3. Братусь, Б. С. Аномалии личности / Б. С. Братусь. – М. : Мысль, 1988. – 304 с.
4. Гайдукевич, Г. А. Проявление агрессивности у курсантов высших военных учебных заведений на разных этапах подготовки : дисс. .. канд. психол. наук / Г. А. Гайдукевич. – К., 2000. – 198 с.
5. Галімов, Ю. А. Психологічне прогнозування надійності діяльності офіцерів оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України : дисс. ... канд. психол. наук / Ю. А. Галімов. – Хмельницький, 2004. – 171 с.

6. Гудова, Т. Г. Социально-психологическое обоснование профессионального отбора абитуриентов, поступающих в военно-учебные заведения : дис. ... канд. психол. наук / Т. Г. Гудова. – М., 2004. – 155 с. – РГБ ОД, 61:04-19/243.
7. Дорошенко, М. М. Індивідуально-психологічні особливості військовослужбовців з граничними нервово-психічними розладами : дис. ... канд. психол. наук / М. М. Дорошенко. – К., 2000. – 193 с.
8. Інструкція (від 15.05.2009) “Про порядок організації та проведення професійно-психологічного відбору кандидатів для проходження військової служби за контрактом у Державній прикордонній службі України” (затверджена наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 15.05.2009 № 354).
9. Крайнюк, В. М. Психологічні особливості проявів тривожності й агресивності у юнаків призовного віку : дис. ... канд. психол. наук / В. М. Крайнюк. – К., 1999. – 212 с.
10. Личко, А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – Л. : Медицина, 1973. – 244 с.
11. Макаренко, М. В. Основи професійного відбору військових спеціалістів та методики вивчення індивідуальних психофізіологічних відмінностей між людьми / М. В. Макаренко. – К. : Ін-т фізіології імені О. Богомольця НАН України; Наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України, 2006. – 395 с.
12. Корольчук, М. С. Методологічні та теоретичні проблеми психології : навч. посібник / М. С. Корольчук, Ю. Л. Трофімов, В. І. Осьодло. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 336 с.
13. Москаленко, А. П. Психологическое обеспечение профессионального отбора в вузы системы МВД Украины : дисс. ... канд. психол. наук / А. П. Москаленко. – Х., 2002. – 204 с.
14. Овчар, О. М. Психологічні особливості військовослужбовців строкової служби з ознаками девіантної поведінки : дис. ... канд. психол. наук / О. М. Овчар. – Донецьк, 2003. – 202 с.
15. Основы профессионального психофизиологического отбора военных специалистов / под ред Б. А. Пухова. – М. : МО СССР, 1981. – 428 с.

16. Основы профессионального психофизиологического отбора / Н. В. Макаренко, Б. А. Пухов, Н. В. Кольченко и др. ; отв. ред. Ф. Н. Серков. – К. : Наукова думка, 1987. – 243 с.
17. Основы инженерной психологии / под ред. Б. Ф. Ломова. – М. : Высшая школа, 1986. – 448 с.
18. Психологические аспекты подбора и проверки персонала / сост. Н. А. Литвинцев. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 401 с.
19. Психологические проблемы деятельности в особых условиях / под. ред. Б. Ф. Ломова, Ю. М. Забродина. – М. : Наука, 1985. – 228 с.
20. Приходько, И. И. Оценка и прогнозирование эффективности профессионального психологического отбора курсантов различных специальностей высшего военного учебного заведения : дисс. ... канд. психол. наук / И. И. Приходько. – Х., 2000. – 205 с.
21. Рабочая книга практического психолога : пособие для специалистов, работающих с персоналом / под ред. А. А. Бодалева, А. А. Деркача, Л. Г. Лаптева. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2001. – 640 с.
22. Собчик, Л. Н. Введение в психологию индивидуальности / Л. Н. Собчик. – М. : ИПП-ИСП, 2000. – 512 с.
23. Тимченко, А. В. Проблема психологической готовности военного специалиста к экстренному действию в состоянии эмоционального стресса : дисс. ... канд. психол. наук / А. В. Тимченко. – Харьков, 1995. – 141 с.